

Cilt I

1931

TÜRK HUKUK VE İKTİSAT TARİHİ MECMUASI

Istanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü
tarafından neşredilir

Müdür :

Prof. Dr. Köprülüzade Mehmet Fuat

Istanbul — Evkaf Matbaası

1931

“Orun,” ve “Ülüş,” meselesi

Abdülkadir

Türkiyat Enstitüsü asistanlarından

I — Mevki - Orun hukuku

Türklerin kabile teşkilâtında en mühim roloynıyan esaslardan biri kabilelerin ve ona göre kabilelere mensup şahısların gerek büyük içtimalarda ve gerek alelâde ziyafet meclislerinde işgal edecekleri “orun-mevki,” meselesidir. Bunun içindir ki göçebe imparatorluk ananelerini muhafaza etmiş olan Türk hanlıklarında hanın sarayında ve kurultaylarda kabilelerin işgal edecek yerleri (mevki-orunları) kat’i surette muayyen kaidelere rabtedilmişti.

Ananeye göre bu “orun-mevki,” meselesi Oğuz yahut Çingiz gibi, efsanevî yahut tarihî, büyük hakanlar tarafından halledilmiş addolunur ve değişmez bir esas olarak telâkki edilirdi.

Oğuz boylarının (Türkmenlerin) ananesine göre içtimalarda her boyun oturacak (işgal edecek) yeri, “damga,”sı, “ongun,”u ve hatta ziyafet için kesilecek hayvanın etinden alacak pay(ülüş)ları da “Gün Han,” tarafından tayin edilmişti (وهم چنین معین کردند که) در وقتی که طوی باشد و آتش بخش کنند کدام اندام از گوشت نصیب هر شعبه باشد تا در [1] . Bu ananenin XVII inci asırda Orta Asya Türkmenleri arasında muhafaza edilen şekli Ebûlgâzî Bahadır Hanın “شجره تراکه” [2] adlı eserinde tesbit edilmiştir :

“..... şimdi biz 12 çadırda kimlerin “mevki,” işgal ettiklerini, kimin ne gibi “ülüş,” (kesilen hayvanın etinden pay) aldığını, kimin et doğradığını ve kimin atlar yanında kaldığını (seyislik yaptığını) söyliyelim :

Altın çadırda, en şerafli yerde (“tür,”de) Gün Han oturmuştu. Milletin en meşhur olanları, bütün kavmin ittifakı üzere, koyunun

[1] Berezin tarafından neşredilen “جامع التواريخ رشیدالدین”, metni, sah. 31 (Trudy Vost. Otd. I. R. Arch. Ob. VII).

[2] Bu eserin nüshalarından biri Taşkent Umumi kütüphanesinde mahfuzdur (Kal katologu N. 80). Eser bu güne kadar neşredilmemiştir. Tumanski tarafından yapılan rusça tercümesi 1897 de Aşkabatta basılmıştır.

başını, sağrısını "Gün-Han,"a takdim ettiler ve dediler ki, kim han olursa bu onun "ülüş,"üdür (payıdır). Kapı yanında Irqıl-Hoca oturmuştu; ona koyunun döşünü takdim ettiler ki, kim vezir olursa bu onun hakkıdır.

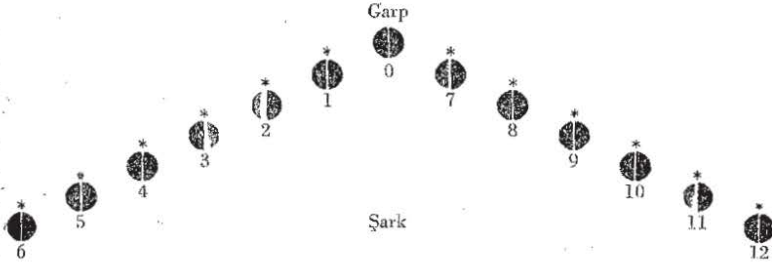
Sağ taraftaki birinci çadıra "Gün-Han,"ın büyük oğlu "Kay,"ı oturtular. Ona sağ ayağın uyluk kemiğini verdiler; "Bayat,"et doğradı; "Sorki,"atlara baktı. İkinci çadıra "Alka-Evli,"yi oturtular. Ona ön sağ ayak kemiğini verdiler. "Kara-Evli," doğradı, "Lâle,"atlara baktı. Üçüncü çadıra "Ay Han,"ın büyük oğlu "Yazır,"ı oturtular. Ona sağ tarafın kalça kemiğini verdiler. "Yasır," doğradı, "Komi,"atlara baktı. Dördüncü çadıra "Dodurga," oturdu. Ona verdiler. "Döker,"et doğradı, "Merdeşöy,"atlara baktı. Beşinci çadıra "Yıldız Han,"ın oğlu "Avşar" oturdu. Ona but kemiğini verdiler. "Kızık" doğradı, "Turumcu,"atlara baktı. Altıncı çadıra "Bekder,"oturdu. Ona sağ taraftaki kürek kemiğini verdiler. "Karkın," doğradı, "Karaşık" [1] atlara baktı.

Sol tarafta birinci çadıra "Gök Han,"ın oğlu "Bayandır," oturdu. Ona sol but kemiğini verdiler. "Becne" doğradı, "Kazıgurt,"atlara baktı. İkinci çadıra "Çavuldur" oturdu, buna sol kalça kemiğini verdiler. "Çepni," doğradı, "Kaıhlı"atlara baktı. Üçüncü çadıra "Dağ Han,"ın oğlu "Salur" oturdu, ona aşıklı but kemiğini verdiler. "İmur," doğradı, "Kalaç"atlara baktı. Dördüncü çadıra "Alayuntlu" oturdu. Ona verdiler. "Ürker" doğradı, "Teken"atlara baktı. Beşinci çadıra "Deniz Han,"oğlu "İğdir"ı oturtular, ona kol kemiğini verdiler. "Böğdüz" doğradı, "Karluq"atlara baktı. Altıncı çadıra "Ava" oturdu, ona sol taraf kürek kemiğini verdiler. "Kanık" doğradı, "Qıpçaq"atlara baktı [2],.

Bu rivayete göre Oğuz boylarının mevki(orun)leri aşağıda gösterildiği gibidir :

[1] Gazi-Ayıntap vilâyetinde ve Suriyede "Karaşıklı" denilen Türkmenler vardır. Bunlar Oğuz boylarının "beğdili," (bekdili) boyuna mensuplardır. Dekmetaşlı Ukaş Ağanın söylediğine göre eskiden bu "Karaşıklı" kelimesi "Karaçıklı" telâffuz edilirmiş. Galiba bu şube kendi adını Sır-deryadaki "Karaçık" dağından almıştır.

[2] Ebülğâzi - Tumanski, sah. 31-32. Ebülğâzi Oğuz kabilelerinin umumî listesinde "Beğdili," yı zikrettiği halde (sah. 34) çadırlarda bunu göstermiyor. Bu mütercim yahut müstensih hatası değilse o zaman Orta Asyada "Beğdili,"lerin ehemmiyetsiz olduğunu gösterir. Fakat benim not aldığım yeni bir شجرة تراكمة nüshasında sağdaki altıncı çadırdaki "يكدلی" oturduğu yazılmıştır ki, Tumanski bunu "يكدر" okumuş olsa gerek. Bu yeni nüshada "Alayuntlu,"nın payı "صول اوچچه" dir, ki Tumanski tercümesinde açık bırakılmıştır.

0) Gün Hanla veziri İrkül-Hoca; 1) Kay ve Bayat, *Sorki; 2) Alka-Evli ve Kara-Evli, *Lâle; 3) Yazır ve Yasır, *Komi; 4) Dodurga ve Döker, *Merdeşöy; 5) Avşar ve Kızık, *Turumcu; 6) Bekder ve Karkın, *Karaçık; 7) Bayandır ve Becne, *Kazıgurt; 8) Çavuldur ve Çepni, *Kağlı; 9) Salur ve İmur, *Kalaç; 10) Alayuntlu ve Ürker, *Tekem; 11) İğdır ve Böğdüz, *Karlık; 12) Ava ve Kınık, *Kıpçak.

XV inci asırda Anadoluda tesbit edilen ananeye göre (Tavârix-i Âl-i Selcuq, III, Houtsma neşri, sah. 204-205) da Oğuz boylarının mevkileri muayyendi. Bu anane aşağı yukarı Ebûlgâzî Hanın tesbit ettiği ananeye yakındır. Her halde bu anane "Raşid ed-dîn,, den de alınmakla beraber, Anadoludaki Oğuz boyları içinde o zaman bile yaşıyan şifahî ananenin "kitaba uydurulan,, şekli olduğunda şüphe yoktur. Kabilelerden kimin kimle oturması, "türe ve yol ve ağırlamak dahi işbu tertip üzre" olması "Raşid ad-dîn,, de (hatta mufassal olan zeyli "تاریخ اوغوز و حال او" kısmında bile [1]) tam bu şekilde değildir. Bilhassa 'Alâ'ad-dîn Keyqubâd کیکاووس بن قبادın şöleni (sah. 214-215) yalnız "Raşid ad-dîn,, den mülhem olarak uydurulması kabil değildir. Umumiyetle "Yazıcı oğlu 'Ali,,nin rivayetleri calib-i dikkattir.

اشبو ترتیب از ره اوترمق کړک
 İşbu tertib üzre oturmaq gerek
 اوکلارنده موچلر طورمق کړک
 Önlerinde müçeler durmaq gerek
 قیمز وقمرانده بو ترتیبله
 Qımız ü Qomranda bu tertibile
 آغه وایی اراسنده ایچیله
 Ağa (ve) ini arasında içile
 منصب و بکلك دخی بو رسمیه
 Mansıb ü beğlik daxi bu resmile

[1] Bunun bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde "مجموعه حافظ ابرو" da (Damad İbrahim Paşa 909), diğer nüshası da Paris Milli kütüphanesindedir (Farsî yazmalar N. 1364).

çadırların dışarısında atlar yanında görüyoruz. Bunlardan başka Kıpçak, Kalaç, Kağı ve Karlık kabileleri ki, Raşid ad-dîn rivayeti-nin aynı olmakla beraber (Oğuz Han bunları yoldan bulmuştur), bunlar da at yanında kalıyorlar.

Mahmûd Kâşgarî tarafından (ديوان لغات الترك I, 56-57) nakledilen Oğuz kabilelerinin listesine göre, eğer burada „mevki-orun„ tertibi nazar-ı dikkate alınmış ise, Raşid ad-dîn ve Ebûlgâzî zamanlarına kadar „mevki meselesi„ mühim tebeddülât geçirmiş olduğu anlaşılıyor. „M. Kâşgarî„nin Oğuz boylarının asıl ve birinci kabilesi sıfatıyla zikrettiği „Kınık„, lar Raşid ad-dîn ve „Ebûlgâzî„de soldaki altıncı mevkide (Ebûlgâziye göre „et doğrıyan„) dir. Diğer kabileler de bu suretle „mevki„ değiştirmiş oluyorlar. Bununla beraber ikinci olarak zikrettiği „Kayığ„, ve üçüncü olarak zikrettiği „Bayandur„, lar yerlerini değiştirmiyorlar. Çünkü M. Kâşgarî zamanında „Kınık„, merkezdeki hakan çadırını işgal etmiş olursa „Kayığ„, sağdaki birinci mevkii ve „Bayandur„, da soldaki birinci mevkii işgal etmeleri lâzımdır ki „Raşid ad-dîn„, ve „Ebûlgâzî„, deki ananenin aynı demektir.

Şüphe yoktur ki „mevki„, hukuku sülâlelerin değişmesiyle yahut aynı sülâle azası olan bir hakanın siyasî hadiselerden dolayı mevkii itibarile dun olan kabilelere istinat etmek mecburiyeti hasıl olmasıyla mühim tebeddülât geçiriyordu. Bununla beraber böyle „değişme„,leri meşru göstermek için yine eski ananevi rivayetlere istinat mecburiyeti olduğu anlaşılıyor.

XV inci asırda „Altın Orda„,da yükselen „Mangıt„, kabilesi beylerinden „Edige Bey„, Türk ve Mogol türesine istinat eden Çingizilere karşı islâm kisvesine bürünen „Baba Tüklâs „Aziz بابا توکل اس عزیز„, menkıbelerine istinat etmişti. XIX uncu asır bidayetlerinde yükselen Hârezm Kongrat sülâlesinin saray müverrihi olan „Munis„, Kongratların diğer Özbek kabilelerinden mevkii itibarile yüksek olduğunu isbat için bunlara ait rivayetleri toplamıştı („فردوس الاقبال“).

Anadoluda Osman-oğullarının mensup olduğu kabilenin yükselmesini de, galiba, Oğuz türesiyle tevafuk ettirmek mecburiyeti olmuştur („Qorqut Ata eyitti : ahir zamand hanlık geri Kayye dege bu dediği Osman neslidir„, Dedem Korkut). Oğuz ananesinin Orta Asya Türkmen rivayetlerinde de „Gün Han„,ın sağ tarafındaki birinci çadırdaki büyük oğlu „Kay„,ın mevkii olduğu söyleniyor (Ebûlgâzî-Tumanski sah 31). [1]

[1] Bu anane Osmanlı tarihlerine de girmiştir (Lâtfî paşa tarihiyle mukayese ediniz : İstanbul, 1341, sah. 21-22.)

Her halde bu "mevki hukuku," meselesini hanlar kendi keyiflerine göre değiştirememiş oldukları malûmdur. Yalnız bazı mevki-orunları han kendi arzusuyla değiştire bilirdi. Meselâ XVII inci asırda Özbek hanları yalnız علم رئیس lerdan aşağı olan "mevki," lere istedikleri kabileleri oturma bilirdi [1].

Türk imparatorluklarında kabilelerin içtimalarda oturacak mevki(orun)leri meselesi Türklerin kabile ve devlet teşkilâtı tarihiyle ve örfî hukuklarıyla iştigal edenler için tetkika değer bir mevzudur. Fakat bu mevzua ait tarihî malzemeler muhtelif eski membalarda dağınık bir halde olduğu gibi, Türk imparatorluklarının kuruluş ve dağılışında mühim roloynıyan kabilelerin bu mevzua dair şifahî ananeleri de tesbit edilmemiştir.

*
* *

Eski Türk ve Mogol kabilelerinin halitasından ibaret olan Kazak-Kırgızların örfî hukuklarına ait maddeler Rus müsteşrikleri ve hukukcuları tarafından toplanmış ve hatta bunlar bir kaç mecelle halinde tedvin edilmiş ise de "mevki-orun," meselesine lüzumunca ehemmiyet verilmemiştir. Bu sahada da klâsik bir eser olan "Grodekof," un "Sır-derya vilâyeti Kırgızları. Hukukî hayat," adlı [2] kitabında da bu "orun," meselesine ait malûmat pek azdır.

Eski Oğuz enkazı olan Orta Asya Türkmenlerinin hukuk-ı örfîyelerini toplıyan müellifler de (meselâ A. Lomakin "Türkmen hukuku örfîsi," Aşkabad 1897.) bu meseleye kat'iyen ehemmiyet vermemişler ve hukuku şer'îye ile hukuku örfîyeyi yekdiğeriyle karıştırmışlardır. Bunun sebebi de mevki hukuku meselelerinin sathî bakışta bariz bir surette yabancıların gözüne çarpmamasıdır. Şunu da kaydetmek lâzımdır ki Ruslar örfî hukukun bilhassa piratik meselelere (cinayet, ceza, aile meseleleri gibi maddelere) taallük eden kısmına ehemmiyet vermişlerdir. Halbuki "orun," meselesi Kırgızlar da bile gündelik hayattaki eski ehemmiyetini kaybetmek üzeredir. Bununla beraber kabile ve göçebe devlet teşkilâtında mühim roloynıyan bu "orun," hukuku ananelerinin bazı izleri Anadolu Türklerinde bile yaşadığı anlaşıyor (kaynata evinin yukarı başına güveyinin geçmemesi gibi). Bu gibi âdat ve ana-

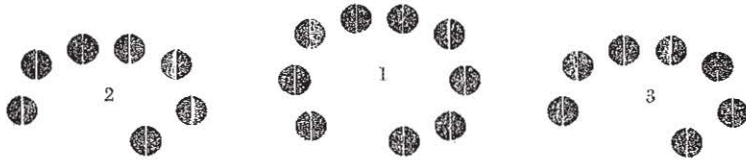
[1] اماحق دوين مقام آست كه زمام اين عطيه مفوض برائى مماليك بىراى پادشاه كام رواى باشد چنانچه [1] "بعضى خواندين اين اورون را بكنشيكس دادند." V.Bartholdun "XVII inci asırda Özbek hanları sarayında merasim," unvanlı makalesinde الاشيارى مناقب لاسرارافى dan nakledilmiştir (Zap. Rus. Geograf. Ob. XXXIV Petersb. 1909 sah. 297.)

[2] N. İ. Grodekof. Kirgizi i kara-kirgizi Sır-Daryinski ob. Taşkent 1889.

neler toplamır ve tesbit edilirse Türk hukuku ve devlet teşkilâtı tarihi için mühim maddeler elde edilmiş olurdu.

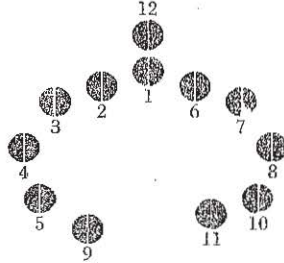
Göçebe Türk ananelerini muhafaza eden ve hukuk meselelerinin çoğu “türe„, “zaŋ” ve “yol„ [1] ile tayin edilen Kazak-Kırgız Türklerinde “orun=mevki„ meselesine çok ehemmiyet verilir. Bu cihet yalnız büyük içtimalarda ve kurultaylarda değil, kabile ve oymakların yaylalarda, obaların derecelerinde ve obalarda çadırların kurulmasında da riayet edilir.

Yaylada obaların mevkileri :

1) Büyük babanın obası; 2) büyük oğulun obası; 3) küçük oğulun obası.

Bir obada çadırların dizilişi :

1) Obanın sahibi olan büyük babanın çadırı (biz onu vefat etmiş baba farzedelim. Bu çadırda onun en küçük oğlu oba sahibidir), 2) büyük ev sahibinin büyük oğlu, 3) büyük ev sahibi-

[1]Kazak-Kırgızlarda şeriat ve Rus kanunlarına mukabil olan örfi hukuk “zang”, “türe” yahut “yol„ kelimeleriyle ifade edilir. “Yol” kelimesi bütün Türklerde “usul„ ve “kaide” manasını ifade eder. “Yazıcı-oğlu ‘Ali„nin rivayetinde de “Yol” aynı manada kullanılmıştır:

Xanlar atası Oğuz Xan söyledi

خاڭلار آتاسى اوغۇزخان سويلدى

Böyle türe ü erkân eyledi

بويله تورە واركان ايلدى

İşbu resmile vasiyet qıldı ol

اشبو رسميله وصيت قلدى اول

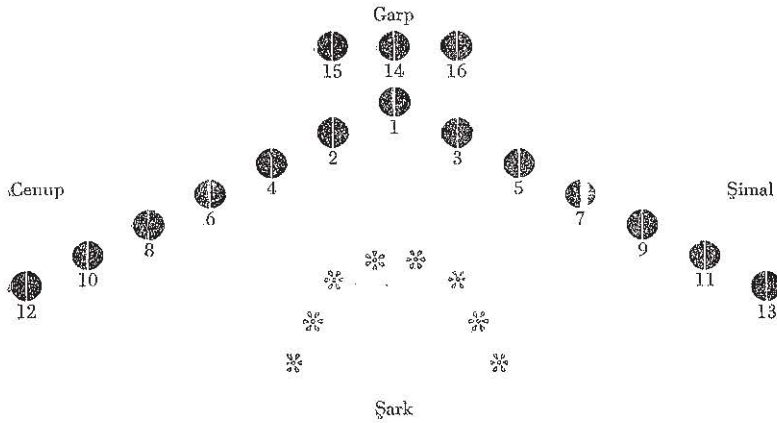
Ta ola oğlanlarına türe yol.

تا اولارنىڭ ئوغلىنىڭ تورە يول (Tavârix-i Âl-i Sel.III, 204).

nin büyük kardeşinin (yani müteveffa babanın büyük oğlunun) büyük oğlu, 4) büyük ev sahibinin büyük kardeşi, 5) onun küçük oğlu, 6) büyük ev sahibinin küçük oğlu, 7) büyük ev sahibinin ortanca kardeşi, 8-9) obanın fakir akrabası, 10) at sürüşüne bakan çoban (yılkaı), 11) koyun çobanı, 12) misafir için .

Umumi içtimalarda (meselâ “aş„ merasiminde) içtimai toplıyan kabile misafire karşı ev sahibi ve ona kardeş olan kabileler de ev sahibinin yakın akrabaları vaziyetinde bulunurlar .

Büyük içtimalarda hazırlanan çadırların vaziyeti :

1-13 rakamlı çadırlar kabilelerin “mevki„lerine göre oturacak yerleridir (rakamlar dereceyi gösterir) . 14, 15, 16 rakamlı çadırlar hocalar, seyitler ve hanların ahfadına mahsustur. Yıldızla gösterilen çadırlar içtimai toplıyan (“aş veren„) kabilenin oturmasına mahsustur. Burası mutfak vazifesini görür .

İçtimalarda toplanan her hangi kabilenin hangi “mevki„i alması içtima sahibi olan kabilenin büyükleri tarafından bütün kabile azalarına bilhassa “yasavul„ ve “bökevil vazifelerini görenlerine [1] tenbih edilir. Yasavul ve bökevulların cüz’i ihmallerinden dolayı birer kabile “yol mucibince hakkı„ olan mevkiden aşağı kalırsa kavga eder, tarziye verilmezse buna sebep olan kabileyeye karşı düşman olarak derhal içtimai terkeder .

Kazak-Kırgız şairlerinden “Yusuf-Bek„in “Ayman-Çolpan„, des-

[1] Büyük “aş-yoğ„ merasimlerinde ve diğer içtimalarda “yasavul„, ve “bökevil„lar tayin edilir . Bunların vazifesi gelenleri mevkilerine yerleştirmek ve mevkilerine göre yemeklerini tevzi ve tertip etmektir. Bu hususta bir atalar sözü de vardır : “Az aşka yasavul bulma, köp aşka bökevil bulma” .

tanına mevzu olan “Çikli Kötübar„ ile “Tama Maman„ muharebesi (19 ncı asırda) “Çumekey„ kabilesinin yaptığı bir “aş-yoğ„ merasimi esnasında “orun-mevki„ meselesi neticesi olmuştur. “Çikli„ kabilesinin hakkı olan mevki-çadır “Tama„ kabilesi tarafından işgal edilmişti. “Çumekey„ler pek zengin olan “Tama„ reisi “Maman„ı, fakir olan “Çikli„reisine tercih etmişlerdi. “Tama„reisi “Kötübar„ bunu yutmadı, “yol„a göre hakkını talep etti :

“Mağan berseğ Maman’nın evin âpir-

Kiremin “yol„ ga karap izimminen„

1915 senesinde bu gibi “mevki„kavgasına bizzat şahit olmuştum. “Kıpçak„ kabilesi tarafından yapılan büyük bir “aş-yoğ„ merasimine bir çok kabileler toplanmıştı. Her kabile asker kıta’ı gibi, yasavul ve bökevulların göstermesiyle, mevkillerine göre çadırları işgal ediyorlardı. “Nayman„ kabilesi de kendi mevki olan çadırları işgal etti. Derken bunun şubeleri olan “Baganahı„ ve “Baltalı„ oymakları arasında mevki için kavga çıktı. Kavgayı hallettirmek için “Kıpçak„ve “Argın„ beylerine müracaat ettiler (“yügündiler„). Her iki taraf “yol mucibince kendi oymağının büyük olduğunu, isbata çalışıyordu .

Baganahlara göre: Sarı Arka bozkırlarındaki bütün Naymanları derip toplayıp eletmek (teşkil etmek) şerefi “Baganahı„Şuştan batıra aittir. Baltalı ise “Baganahı„nın bir baltaya satın aldığı oğlan olmuştur .

Baltahya göre: Baganahı elinde “baka„n (sırık) taşıyan ve Baltahının çadırını kurmakla geçinen bir yiğit olmuştur .

Hakem olan Kıpçak ve Argın Beyleri babalarından intikal eden ananeye göre Baganahıyı haklı buldular ve “orun„ onların lehine halledildi. Ananeye göre “Baganahılar büyük hanların çadırlarını idare etmişler, Baltalı ise hanların aşhanesine odun taşımakla mükellef olmuştur . Binaenaleyh Baganahının mevki yüksektir . „

Kazak-Kırgızların ananelerine göre “Ulu Yüz„ heyetindeki en yüksek (büyük) kabilesinden ve “Orta Yüz„ kabilesinin en aşağı bir kabilesi “Kiçi Yüz„ün en büyük kabilesinden büyük(yani mevki itibarile yüksek) addolunur. Biraderzade, yaş itibarile amcasından büyük olsa bile, “yol„u küçük sayılır .

Şayan-ı dikkattir ki kabile yahut şube (oymak) reisinin dinî otorite sıfatıyla yükselmesinden dolayı bunun mensup olduğu kabile de yükselmek isterse diğer kabile yahut oymaklar buna mani oluyorlar. Mensup olduğu kabilenin işgal ettiği mevkie nazaran çok yükselen bu gibi reislere hocalar, seyitler ve hanların abfa-

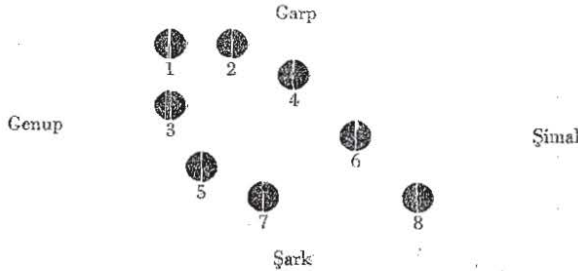
dına mahsus sırada mevki vermekle hallolunur. İsterse kabilesi de oraya "muvakkat olarak," yerleşe bilirler.

1920 senesinde "Ulutağ,"da Nayman-Baganalı kabilesinde böyle bir vak'anın şahidi olmuştun: Baganalıların "Aktaz,"şubesine mensup olan Urazaya oğlu Ahmet İsan bütün Baganalıların dinî reisi derecesine kadar yükselmiş olan bir adamdı. Mensup olduğu "Tiney" oymağı ise sekiz oymağın 4-5 inci derecedeki bir oymağı idi. "Aktaz,"ın kendi dahilinde icra edilen bir "aş," merasiminde "Tiney," oymağı, reislerinin şahsî mevkiine istinaden, 3 üncü derecedeki mevkii işgal etmek istedi. Diğer oymaklar buna itiraz ettiler. Nihayet mesele Ahmet İsanı ve oymağını "hocalara mahsus," olan çadırlara yerleştirmekle halledildi. Bununla da "Tiney,"lerin yükseleceğini iddia ederek itiraz edenlere beylerden biri, "bu çadırlar Kazak ornu imes, Sart ornu," dedi.

*
* *

"Mevki" meselesi Anadolu Türkmenlerinde de son zamanlara kadar yaşadığı anlaşıyor. Gazi-Ayıntap vilâyetinde ve Suriyede bulunan "Elbeyli,"lerin beyi Mehmet Beyin verdiği malûmata göre[1], Türkmen aşiretlerinde her oymağın işgal edeceği mevki ve mekân muayyendir. Yalnız içtimalarda değil, bir alay olarak bir yere giderken yine her oymak kendi yerini bilmelidir. Aşiret beyi alayın önünde gider. Beyin sağ tarafında ikinci reis ve solunda üçüncü bey bulunur. Kalan her oymak ise alayda kendi derecesine göre mevki alır.

Türkmen aşiretlerine dair mühim etnografik maddeler toplayan Ali Rıza (Ayıntap) Beyin "Torosda Türk Aşiretleri," nam eseri için hazırladığı notlarda "Gâvurdağı"nda bulunan Aydın aşireti obalarının kuruluşu şu şekildedir :

[1] Cenubi Anadolu'da seyahatım esnasında (Kenendepi 26 temmuz 1930) tesbit etmiştim .

1) Ağanın selâmlık çadırı (mutfak vazifesini de görür); 2) ağanın çocukları ve gelini, 3) ağanın çadırı, 4-7) akraba ve taallukatı, 8) obanın en fakir adamı .

II. “Ülüş„

“Ülüş” [1] (“Raşid ad-dîn„in tabirince “اندام گوشت”) meselesi de “orun” hukuku meselesiyle alâkadardır. Yukarıda naklettığımız Türkmen rivayetinden de görüldüğü veçhile, her mevkiin kendine mahsus “ülüş„ü vardır. Bir kabilenin muayyen bir mevkie oturması kesilen hayvanın muayyen bir veya bir kaç azasında onun hakkını göstermiş olur. Bu hak yalnız kabilenin değil, bir aile azalarına karşı bile riayet edilir (meselâ babası berhayat olanlar kendi evlerinde baş kemiğini bile ellerine almazlar, ananeye göre, güden (bağırsak) ve boyun çobanın hakkıdır. Çoban bunu talep edebilir) .

“Orun” mephasında zikrettiğimiz veçhile “müçe„ (ülüş) ananesi XV inci asırda Anadolu'da yaşamıştır. ‘Ala’ ad-dîn Keyqubâd علاء الدین كيقباد devrinde ise bu ananın bir kanun (Oğuz türesi) sıfatı ile tatbik edildiği o zamanda rivayet olunmuştur (Tavarix-i Âl-i Selcûq, Houtsma III, 214-215, 217) . Yukarıda zikrettiğimiz bu rivayetteki “müçeler” kelimesi şüphe yoktur ki Kırgız-Kazak ve Başkırtlarda istimal edilen “müçe” ıstılahının aynı olup ve aynı “hisse” ve “ülüş„ manalarında kullanılmıştır.

“Raşid ad-dîn„in Oğuz menkıbesinde zikrettiği “اندام گوشت” meselesi hakkında merhum Ziya Gök Alp Bey kısmen tetkik tecrübeleri yapmış (Millî Tettebbüler Mecmuası III, 414-424, “Küçük Mecmua„ N.7, sah.7-10 ve diğer makaleleri). Merhumun bu tetkiklerinde “Ebül-gâzî„nin “شجرة تراكمه” si ve bugün yaşıyan bazı ananelerden istifade edilmemiştir. Bununla beraber bu merasimin sırf dînî ve mistik bir mahiyet arzettiği ileri sürülmüştür. Yine aynı mesele 1860 senesinde “N. İ. İlminski„ tarafından mevzu bahis edilmiştir (İzv. Rus. Arch. Obs. I, 5) . Gerek İlminski, gerek onun makalesine ilâveten yazan Lama Galsan Gamboyef bu meselenin izahına yardım için bugünkü Türk ve Mogol kavımlarının bazı âdetlerini tesbit etmişlerdir. Fakat bunların yazdıkları da hususî ziyafet meclislerine ait olduğundan meseleyi temamlı tenvir ve izahtan uzaktır. Bununla beraber İlminski, pek haklı olarak, bu âdetin “pek eskiden

[1] “Mahmûd Kâşgarî”de de bu kelime vardır: المش . هو تفرقة الانصباء بين القوم (1, 60) Bunlardan birincisi kelimenin lûgat manası olup, ikincisi ıstılahî manası olsa gerek.

dinî-felsefî bir mahiyeti olmakla beraber kabilelerin cemiyetteki mevkilerini gösterdiğini, kaydetmiştir.

Kazak-Kırgızlarda kesilen hayvanın azalarından on iki azası (on iki müçe) esas addedilir [1]. Yani bir hayvan eti on iki gurup olarak oturan misafirlere—işgal ettikleri mevkîe göre—verilebilir.

Bu on iki aza bunlardır: I—iki kalça kemiği, II—iki aşıklı kemik, III—uyluk kemiği, IV—iki kürek kemiği, V—iki bazu kemiği, VI—kû'bere kemikleri (cemen on iki kemik).

I — inci mevki hakkı: kalça kemiği, üç kaburga, kuyrukyağı ve ciğer parçaları, baş (kesilen hayvan at olursa sağrı ve uma kemiği "Uça,")

II — nci : (aynî azalar, yalnız baş yoktur).

III — üçü : "aşıklı kemik,,iki kaburga, ciğer ve kuyruk.

IV — üçü : (aynî azalar).

V-VI—ncı : uyluk kemikleri

VII-VIII—inci : kürek kemikleri

IX-X—uncu : Tokmaklı (bazu) kemikler

XI-XII—nci : Kû'bere kemikleri

Bundan başka "döş" güveyinin yahut gelinin, kuyruk kemiği kızların, bağırsaklar kadınların, güden ve boyun çobanların hakkıdır.

"Lama Gamboyef,"in verdiği malûmata göre(İzv. Vos. Otd. R. A. O., I, 5 sahife 129-130) Mogolların (buretlerin) kemik taksimleri Türk kabilelerinin taksimlerine nazaran az çok farklıdır. Mogollar kürek kemiğini Lamalara takdim ederler. Hayvan yedi esas kısma ayrılır: dört ayak, döş, uma kemiği kısmı ve belkemikleri. "Gamboyef,"in kaydettiği bu âdet, eğer bütün Mogol kavimlerinde müşterek ise, Oğuz boylarının "ülüş," hakkındaki ananeleri Kazak-Kırgız ananelerine daha yakın olduğu anlaşılıyor.

Oğuz menkıbesinde zikredilen "آشغلو" (aşıklıkemik) ve Kazak - Kırgızların "müçe"lerinde "kalça," (canbas) dan sonra gelen "asıklı cilik" Türk kabilelerinde ayrıca bir ehemmiyeti haizdir :

[1] "Müçe" on iki aza manasına olduğu gibi bir şahsın müşterek mal üzerindeki hakkı manasında da kullanılır. Başkurılarda ise bu kelime düğün için kesilen hayvanın et parçaları üzerindeki hakkı ifade için kullanılır ("sübe kiyev müsehi, tös kilin müsehi, yilik yiğen müsehi,). Bu kelime Radloff Lûgatında "müğü" (Kazak telâffuzuna göre) maddesinde şu suretle izah olunuyor: 1) sekiz aza, 2) ikramiye ve mükâfat, 3) düğün hediyeleri, ki kabilenin büyüklerine verilir (IV, 2227). "Melioranski"ye göre "موجه" kelimesi VIII inci asra ait olduğu farzedilen bir kadehdeki Yenisey yazısında da "düğün hediyesi,"manasında kullanılmıştır (Z.W.O. XVI 021—022) .

1 — Kırgız-Kazaklardan biri bir çocuğu evlâtlığa kabul ederek merasim yaparken „asıktı cilik,, kemigini kendi elile çocuğun eline verir. Bu merasim yapıldığı gibi „evlâtlık,, kendi evlâdı hukukuna malik olur. Bu „asıktı cilik,, (aşıklı ilik) merasimi yapılmazsa evlâtlık aile azası hukukuna malik olamaz.

2 — Sabık hanların ahfadı „aksöyek: akkemik” (aristokrasi) addolundukları halde bunlara „baş,, verilmez, „aşıklı kemik,, verilir .

3 — Davayı sulhla halletmek istiyen bir Yakut merasim için mutlaka bir hayvan keser; çünkü sulhetmek için „kırılmamış bir aşıklı kemik lâzımdır,, [1].

Kırgız-Kazak kabilelerinin „orun-mevki,, ve „ülüş” (et parçası) için kavga ve gürültü yapmaları meselenin iç yüzünü anlamıyanlar nazarında pek iptidailik ve kabile inatçılığı yahut oburluk telâkki edilebilir. Meselenin iç yüzü ise kabilenin haiz olduğu hukuk meselesidir .

„Orun,, ve „Ülüş” her kabilenin ve her oymağın kavım ve cemiyet içinde bir çok şeyler üzerindeki hukuklarını gösteren delildir, müessesedir. Yayla, av, harp ganimetleri taksim edilirken her kabilenin „orun”u ve „ülüş,,ü nazar-ı itibara alınarak ona göre „pay,, verilir. Mühim içtimalardan birinde „orun,, ve „ülüş”ünü bir defa kaybeden kabile yahut oymak yayla, mer’â, av ve sair şeyler üzerindeki hukukunu da kaybetmek tehlikesine maruz kahr. Onun içindir ki her kabile bu „Orun,, ve „Ülüş,, haklarına ehemmiyet vermek mecburiyetindedir.

[1] V. Seroşevski, „Yakutı”, Petresh. 1896, sah. 438.